

Huumorin dynaaminen käsite. Erich Fromm ja humanin huumorin mahdollisuus

Lectio praecursoria 13.5.2013

JARNO HIETALAHTI

Arvoisa kustos, kunnioitettu vastaväittäjä, hyvät kuulijat. Huumori on hauska juttu. Jokainen tunnistaa maailmassa moninaisia huvittavia sattumuksia ilman minkäänlaista ongelmaa. Mutta kun filosofi yrittää tavoittaa huumorin ytimen, se karkaa aina hyppysistä. Joka kerta kun joku kuvittelee määritelleensä huumorin kattavasti, muuttaa hupi muotoaan ja nauraa vanhoille määritelmille. Tämä huumorin jatkuva läsnäolo ja ikuisen saavuttamattomuus muodostavat kihelmöivän ristiriidan, joka houkuttelee tutkijaa hakkaamaan päätään seinään aina uudestaan ja uudestaan.

Ainakin minua.

Kun akateemikko käsittelee huumoria, moni ennakoi, että tutkimuskohdetta käsittelevän puheen tulisi olla humoristinen. Toisten aiheiden kohdalla on harvoin näin. Metallimusiikintutkija tuskin jakaa mietteitään örisemällä, lintujen muuttokäyttäytyminen tuskin vaatii puhujalta lentodemonstraatiota, eikä pahuudentutkijalta edellytetä pahuutta. Tosin jos nyt väittäisin, että tässä puheessani ei ole sijaa minkäänlaiselle huumorille, valehtelisin. Edelliset rinnastukset osoittavat tietynlaisen yllät-

tävän näkökulman; se loihtii jo itsessään esiin huumoria. Ei jokaiselle, eikä välttämättä erityisen hausalla tavalla, mutta uskoakseni huumori on jo läsnä tässä vakavamielisessä puheessa. Painotettakoon silti, että tilaisuuden ydin ei ole vitsien kertomisessa.

En luulottele, että olisin ratkaissut väitöskirjassani huumorin salaisuuden. Pikemminkin olen halunnut kriittisen pohdinnan ja analysoinnin myötä tarjota näkökulman, joka auttaa ymmärtämään huumorin ja ihmisyyden yhteyttä. Tässä tehtävässä olen nojannut humanistifilosofi Erich Frommin radikaaliin ajatteluun. Fromm vaatii, että ilmiöitä tutkittaessa on porauduttava juureen saakka. Ei riitä, että lasketaan naurujen esiintymistiheyttä tai uppoudutaan huumorin käsitteellisiin ulottuvuuksiin. Niiden lisäksi tulisi pyrkiä ymmärtämään, miten huumori rakentaa ihmisyyttä ja toisaalta millainen ihmisuus heijastuu huumorissamme. Esitän, että tämä vaikutus on kaksisuuntainen; huumori ei siis ainoastaan heijasta aikaansa vaan myös rakentaa todellisuutta.

Frommin teorioiden valoissa huumori näyttäytyy erityisesti suhteessaolemisen tapana. Kun nauramme yhdessä samalle jae-tulle riemulle, huumori rakentaa yhteisöllisyyttä. Tämän metatason lisäksi on kuitenkin ymmärrettävä myös huumorin sisältöä ja sen symbolista merkitystä; jos nauramme poikkeavuuksille, hyvin herkästi rajaamme näiden poikkeavuuksien kantajat normaaliuden ulkopuolelle. Arki on täynnä esimerkkejä tällaisista tilanteista.

Taannoin Elävä kirjasto -tapahtumassa keskusteltiin sukupuolesta ja tasa-arvosta. Panelistien joukko rakentui kattavasti erilaisista sosiaalisista ryhmistä, aina feministeistä moottori-pyöräkerholaisiin. Värikäs joukko keskusteli asiallisesti, joskaan liialliseen vakavuuteen ei tilaisuus sortunut. Näkökulmien moninaisuus teki tapahtumasta kerrassaan kiinnostavan. Huumorintutkimuksen kannalta mielenkiintoisin yksityiskohta nousi loppukeskustelussa, jossa panelistit saivat esittää toisilleen kysymyksiä. Naispanelisti kysyi prätkämiehiltä, kes-

kustelisivatko nämä hänen kanssaan, jos hän tulisi baarissa kysymään miehiltä, mitä mieltä nämä ovat feminismistä. Motoristi tärytti vastaukseksi: ”Riippuis sun kaula-aukosta.”

Yleisö purskahti nauramaan. Tämä nauru oli myönnytys motoristin nokkeluudelle, ja naurun myötä hänet kruunattiin keskustelun voittajaksi. Tässä tapauksessa nauru oli ikään kuin päätepiste ja keskustelun lopettaja. Huumorintutkija ei kuitenkaan pidä naurua päätepisteenä vaan lähtölaukauksena. Tuon naurunremakka saa pohtimaan, mitä kaikkea kätkeytyy naurun taakse ja toisaalta mitä tapahtuu naurun jälkeen. Nauru voi olla vapauttava ja yhdistävä tekijä, mutta edellisessä esimerkissä nauru näyttäytyy myös voimakkaana erontekijänä, kyseenalaistajana ja yhteyden rikkojana. Nauru, kaikesta nautinnollisuudestaan huolimatta, myös alistaa. Jos joku saadaan näyttämään naurettavalta, hänen mahdollisesti alkujaan vakavaa ajatusta on turha enää käsitellä.

Arvaan, että joku saattaa kyseenalaistaa väittämäni yksinkertaisella huomautuksella: ”Sehän oli vain vitsi.” Argumentti on kieltämättä sangen yleinen, mutta ei niin pätevä kuin toivoa saattaisi. Ei, vaikka moni poliitikkokin on sen käyttöönsä valjastanut.

Huomautus käsittelytavan tai aiheisällön vitsikkyydestä ilmaisee ytimekkyydessään lukuisia asioita. Ensinnäkin väittäjä viittaa siihen, että huumori on jotain erilaista kuin vakava puhe. Tällöin implisiittisenä oletuksena on, että huumorilla ei ole vakavia seurauksia. Ne, jotka huumoria jäävät kaivelemaan ja kääntelemään, ovat tosikoita ja ilonpilaajia.

Voi olla.

Ilonpilaaminen on raskas synti, joskin uskon, että ilon analysointi avaa mahdollisuuksia uusille ilonpidon muodoille. Analysointi auttaa ymmärtämään, kuinka vakavia seurauksia huumorilla tosiasiaassa on. Itse suhtaudun iloon ja riemuun suuremmoisella vakavuudella, ja kunnioitan molempia elämän kannalta. Hauskuus on vakavasti otettava asia, vaikka huumorin sisältö olisikin muotoiltu jotenkin eri tavoin kuin vakavuutta huokuvat esitykset. Kun ymmärrämme huumoria, omia reaktioitamme siihen ja sen vaikutuksia ympäröivään maailmaan,

me oikeastaan teemme työtä inhimillisen vapauden eteen. Vaikka toisin monesti luulotellaan, huumorin suhteen vapautta ei ole huutaa kaikkea hauskaa mitä mieleen juontuu. Huumorin suhteen vapautta on, että omaa ja muiden huumoria voi pohtia – että omaan ja muiden huumoriin voi suhtautua asiaan kuuluvalla vakavuudella.

Huumorin ja vakavuuden yhteys on ymmärretty jo kauan sitten. Platon kuvaa, kuinka Pitojen päätteeksi Sokrates vakuutelee aamuyön tunteina, että komedia ja tragedia tulevat samasta juuresta. Olkoonkin, että vain muutama kuulija on enää hereillä ja juhlia on vietetty jo pitkään, Sokrateen huomio nostaa esiin tärkeän seikan: sekä komediassa että tragediassa on läsnä sama inhimillinen pohjavire. Syvällinen humoristi ymmärtää elämän traagisia ulottuvuuksia, ja tragiikan kirjoittaja huomaa moninaisia elämää värittäviä riemullisia seikkoja. Tämä oivalus haastaa ajatuksen, että ainoastaan tragedia voisi olla jotain ylevää ja puhdistavaa, ja että huumori kuuluu matalamielisyydessään massojen halvaksi huviksi. Huumoria onkin lähestyttävä inhimillisen monimuotoisuuden näkökulmasta. Sen luke mattomia yllättäviä pirskahduksia on kunnioitettava.

En saata väittää, että oma lähestymistapani huumoriin olisi ainoa mahdollinen tai ehdottoman oikea. Uskon kuitenkin, että tapani lähestyä huumoria on potentiaalisesti arvokas ja hedelmällinen. Aikana, jolloin kärkeä argumentatiivisuus ja tarve olla oikeassa värittävät olemista (myös akateemista filosofiaa), Fromm tarjoaa raikkaan tuulahduksen. Hän ehdottaa, että mitäpä jos pyrkisimme ymmärtämään itseämme, toisiamme ja sitä myöten maailmaa rakentavalla, mutta kriittisellä tavalla; lempeällä, mutta painokkaalla tavalla. Frommin vankkumaton elämänmyönteisyys heijastuu läpi hänen tuotantonsa, ja vaikka hän on alati kriittinen nyky maailman mielettömyyksiä kohtaan, riittää hänellä uskoa ja luottoa ihmiseen. Jaan saman suhtautumistavan huumoriin.

Aikana, jolloin päättäjät ajavat yhteisiä asioita ja näkökantojaan vitsailemalla, on pyrittävä luomaan näkemys huumorin ja naurun taakse. On kyettävä arvioimaan, millaista suhteessaolemisen muotoa hauskuus rakentaa ja millaiseen ihmisyyteen se

perustuu. Tällöin ei riitä, että ynnäillään vitsien seurauksia. Sen lisäksi on pureuduttava käsitykseen, mitä ihmisyyys – ja huumori sen osana – tarkoittaa. Aikana, jolloin niin kovin herkästi keskusteluosapuolet luokittelevat toisiaan ääriarasisteiksi tai seksistisiksi alistajiksi ja toisaalta kukkahattutädeiksi ja mielen-säpahoittajiksi, on tilausta kiihkottomalle mutta vakaumukselliselle tavalle ymmärtää naurua. Huumori tuleeikin nähdä osana maailmankatsomusta.

Vimma luokitella toiset ihmiset huumorintajuttomiksi ansaitsee erityisen analyysin. Ne, jotka eivät ymmärrä vitsiä, näyttävät umpimielisinä toloina; miksi kukaan suuttuisi leikinlaskusta? Moni kuitenkin pahastuu, eikä tätä pahastumista tulisi ensisijaisesti syyllistää vaan pohtia sen taustoja. On erittäin näköalaton luokitella ihmisryhmä huumorintajuttomaksi, mutta tätä tapahtuu myös huumorintutkijoiden joukossa. John Morreall, joka nimittää itseään johtavaksi huumorinfilosofiksi, on 2000-luvulla asemoinut terrorismin tukijat huumorintajuttomiksi. Terroristi on fanaattinen ja vakava, kun taas huumorissa on kyse leikkisyydestä, joustavuudesta ja tasapainosta – ja Morreallin näkemyksessä huumori kuuluu länsimaalaisille. Samankaltainen ajatuskehikko näkyy myös sen väittämän taustalla, että muslimit ovat huumorintajuttomia, kun loukkaantuvat profeetta Muhammediin kohdistuvasta pilkasta.

Satiirilehti Charlie Hebdon järkyttävä murhenäytelmä viime vuodelta on ääriesimerkki siitä, kuinka suhtautumiserot huumorin suhteen jakavat ihmisryhmiä. Yhtäältä vaaditaan, että kaikkea on voitava pilkata, ja toisaalta esitetään, että on niin pyhiä asioita, joita ei kuulu käsitellä humoristisesti. Kumpikin kannoista on ongelmallinen sikäli, että ne ovat niin ehdottomia eivätkä tarjoa vastavuoroiselle dialogille sijaa. Kumpikaan kanta ei kunnioita huumorin moniulotteista elävyyttä. Keskeinen ongelma on, että edellisen kaltaiset väitteet tekevät monimutkaisesta ilmiöstä yltiöyksinkertaisen. Tuollaiset väitteet pystyttävät muureja ihmisryhmien välille, perustuvat kyseenalaisille oletuksille huumorin luonteesta, ja sitä myöten rakentavat virheellistä kuvaa niin huumorista kuin ihmisistäkin.

Huumorin suhteen keskeisin elementti on poikkeama, ja näitä poikkeamia tunnustetaan kulttuurista toiseen. Kun nau-ramme, tyypillisesti jokin on mennyt eri tavoin kuin normaalisti, eikä tällöin havaittu poikkeama niin sanotusti sovi kuvaan. Huumorin suhteen poikkeamat muistuttavat riemullisella ta-valla vallitsevien kategorisointien riittämättömyydestä; ja siitä, kuinka rajallisia ja vajavaisia me ihmiset oikeastaan olemme-kaan. Frommia seuraten huoli onkin, jos nämä poikkeamat nor-malisoidaan – oli kyse sitten huumorin teoriasta tai tavasta tuottaa komediaa – tällöin huumorin elävyys pyritään kahlitse-maan. Sitä myöten frommilaisen poikkeamista kiinnostuneen ajattelijan huoli on, että elävyys kuihtuu ja huumorista tulee jähmeä objekti. Tässä valossa huvitusten systematisointi ja ty-pologisointi tai vaikkapa hauskuuden algoritmien kaivaminen ei välttämättä olekaan tärkeintä. Ennemminkin tulisi pyrkiä ymmärtämään sitä, mitä suhtautumisemme huumoriin – maa-ilmassa esiintyviin poikkeamiin – kertoo ihmisenä olemisesta. Väitöskirjani voi nähdä paitsi akateemisena työnä myös pyrki-myksenä keskustella ilmiöstä ja sen juurista. Kuten Fromm huomauttaa, keskustelun ei tarvitse tarkoittaa aina toisten nä-kökulmien kumoamista ja oman etevyyden osoittamista. Sana-tasolla saattaa olla paradoksaalista, että väitöskirjassani en ha-lua keskittyä ensisijassa väittelyyn, vaan ymmärtämiseen ja tä-män ymmärryksen avartamiseen keskustelun keinoin. From-mille keskustelu on vastavuoroista toimintaa, jossa ilmoille kehkeytyy jotain uutta. Keskustelun ei tarvitse olla intellektu-aalisten hyödykkeiden vaihtoa vaan kyse on dialogista, jossa olennaista ei ole se, kumpi osapuoli on oikeassa. Sen sijaan että keskustelu nähtäisiin kamppailuna, se voikin olla syvällistä suhteessa olemista ja samalla maailman moninaisuuden ihmet-telyä. Kun kamppailuasemista luovutaan, Frommin mu-kaan ”Kaksintaistelijat alkavat tanssia yhdessä eivätkä tunne erotessaan voitonriemua eivätkä surua (...) vaan iloa.” (Fromm 1976, 48.)

Tässä tanssissa kiteytyy ajatus avoimuudesta ja kyvystä vas-tata toisen persoonallisuuteen ja ajatuksiin. Tämän tanssin pyörteissä unohtuvat tittelit ja asemat, eikä kenenkään tarvitse

pyrkii yksinvaltiaan elkein kontrolloimaan tilannetta. Tässä keskustelussa on kyse olemisesta, jossa toinen tunnustetaan avoimesti, jossa toisen mieli kietoutuu omaan syvällisellä jaettulla tavalla. Se on produktiivista olemista, jota säästää erityinen humaani henki.

Uskon, että näitä tanssiaskelia säästävät myös huumori ja nauru. Fromm itsekin mainitsee, että ilo on sitä hehkua, joka sävyttää olemista. Tällaisessa muodossaan huumori keskittyy yhteisten riemujen jakamiseen ihmisyyttä kunnioittavalla tavalla. On kuitenkin epärealistista haihattelua kuvitella, että nauru olisi aina positiivinen voima. Kuten edellä mainitsemani esimerkki motoristin ja feministin kohtaamisesta kuvastaa, huumori saattaa toimia erottavana tekijänä erilaisten maailmankatsomusten välillä. Silloin huumori on kamppailua ja nauru on merkki voitosta, kuten vuosisatojen saatossa filosofien toimesta on niin usein huomautettu.

Huumorin moninaiset muodot ja naurun lukemattomat erilaiset helähdykset muistuttavat, että yksioikoiset tulkinnot tästä ilmiöstä eivät päde loputtomiin. Huumori on paitsi ilmiönä myös käsitteenä dynaaminen; se muuttaa muotoaan ajassa ja paikassa. Tietävästi ihmiset ovat nauraneet läpi lajihistoriansa aina ja kaikkialla, mutta eivät suinkaan aina yhteneväisellä tavalla. Tätä huumorin ja naurun moninaisuutta olen pyrkinyt painottamaan väitöskirjassani.

Tosin realiteetit on tunnustettava. Tiedän, että omat tanssitaiteeni niin parketeilla kuin keskusteluidenkin äärellä ovat sangen rajalliset, joten pyydänkin teitä, arvoisa dosentti Rauno Huttunen, yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan määräämänä vastaväittäjänä esittämään ne muistutukset, joihin katsotte väitöskirjani antavan aiheita.

Jyväskylän yliopisto